

İlham Minacət oğlu Dadaşov

SDU

dadasov.ilham.69@bk.ru

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan və Şərq poeziyasının Azərbaycan xalçaçılıq sənətindəki rolunun özünəməxsus xüsusiyyətləri təhlil olunmuş və Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin hərtərəfli inkişafına olan təsiri göstərilmişdir. Həmçinin məqalədə XX–ci əsr Azərbaycanda xalçaçılıq sənətinin inkişafında və dünyada tanınmasında istedadlı və tanınmış peşəkar rəssamların L.Kərimov, K.Əliyev, C.Mücri, A.İsmayılov, E.Mikayılov və başqalarının məhsuldar yaradıcılığı haqqında qeyd olunaraq onların bu istiqamətdə gördükləri səmərəli fəaliyyətə xüsusi olaraq məqalədə yer verilir. Xalça ustalarının əsərlərində olan orjinal kompozisiya quruluşu və füsunkar koloritin olması və Azərbaycan xalçaçılıq sənətində müxtəlif süjetli tematik xalçalar sırasında Şərq poeziyasının dahilərindən Əbdülqasım Firdovsinin, Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin portretlərinin təsvir olduğu toxunmuş xalçalarda olan poeziya ruhu məqalədə öz əksini tapmışdır. Bu sənətkarların xalçalarında klassik Azərbaycan və Şərq poeziyasının bədii surətləri, qədim və orta əsr Azərbaycan ornamental motivlərinin müxtəlif elementləri, üslub və texnoloji xüsusiyyətlərinin fərqliliyi qeyd olunaraq göstərilmişdir.

Açar sözlər: Portret xalçalar, kompozisiya həlli, süyet xətti, orjinal bədii xüsusiyyətlər, bədii ornamental forma, üslub və texnoloji xüsusiyyətlər.

Summary

In the article, the unique characteristics of the role of Azerbaijani and Eastern poetry in the art of Azerbaijani carpet weaving were analyzed and the impact on the comprehensive development of the art of Azerbaijani carpet weaving was shown. Also, the article mentions the fruitful creativity of talented and well-known professional artists L.Karimov, K. Aliyev, J. Mujri, A. Ismayilov, E. Mikayilov and others in the development and recognition of the art of carpet weaving in Azerbaijan in the 20th century and their effective activities in this direction. is specifically mentioned in the article. The original

compositional structure and fascinating coloring in the works of carpet masters and the thematic carpets with different plots in the art of Azerbaijani carpet weaving are reflected in the article. In the carpets of these artists, artistic copies of classical Azerbaijani and Eastern poetry, various elements of ancient and medieval Azerbaijani ornamental motifs, differences in style and technological features are noted.

Key words: Portrait carpets, composition solution, velvet line, original artistic features, artistic ornamental form, style and technological features.

Azərbaycan dekorativ tətbiqi sənətin ən gözəl və Azərbaycan xalqının milli ruhunu özündə əks etdirən sahələrdən biri xalçaçılıq əsasən orta əsrlərdən daha mükəmməl şəkildə formalaşaraq yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Artıq dünya miqyasında tanınan və özünü təsdiq edən Azərbaycan xalçaçılığı xalqın məişətini, yaşayış tərzini, folklorunu, təbiətin gözəlliklərini, bitki, heyvanat aləmini, həşərat və quşların stilizə edilmiş təsvirlərini, müxtəlif həyat hadisələrini, həndəsi formaları xalçalarda təsvir edurdilər. Həmçinin Azərbaycan və Şərq poeziyasına istinad etməklə fərqli kompozisiya və süyet xəttinə malik epizodların xalçaların tərtibatında incə zövqlə sənətkarlar tərəfindən təsvir olunması bu xalçalarda poeziya ruhunun yaşamasına səbəb idi. [1, s. 78] Sənətkarlar xalçalarda zəngin və bənzərsiz ornament elementlərindən çox yüksək səviyyədə istifadə edərək qeyri adi kompozisiya quruluşuna malik xalçalar yaratmışlar. Bu xalçalar öz dəsti xəttinə görə biri-birindən həm süyet xəttinə, rəng koloritinə, ornament formalarının quruluşuna və şərti dekorativ üslubuna görə çox fərqlənirlər. Azərbaycanda xalçaçılığın fərqli formada inkişafı müxtəlif bölgələrin adları ilə sıx bağlı olmuş və hər bir bölgənin özünəməxsus xalça məktəbi formalaşmışdır. Elmi araşdırmalardan məlumdur ki, Azərbaycan xalçaçılığı özünün bədii, texnoloji və bir çox spesifik xüsusiyyətlərinə görə əsasən dörd qrupda (Quba-Şirvan, Gəncə-Qazax, Qarabağ, Təbriz) müəyyənləşdirilsə də, lakin buna baxmayaraq bu xalçaların toxunuş texnikasında və bədii tərtibatında ümumi bir məktəbin dəsti xətti hiss olunurdu. [7, səh. 89]

Xalça məktəblərinin özünəməxsusluğunu sənətkarlar öz toxuduqları xalçalarda bunu çox gözəl şəkildə məsələn, ornamentlərin fərqliliyində, rənglərin çalarlarında, xalça naxışlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərində və təkrarsız süyet xəttinə malik kompozisiyalarda nümayiş etdirirdilər. Bu məktəblərin bir çox oxşar cəhətləri olsa da xüsusən, hər məktəbin xalçalarının özünəxas təkrarsız formada olması və müxtəlif xalçaların tərtibatında, rəng sistemində, ornamentlərin forma quruluşuna görə fərqliliyində, düzlüyündə özünü biruzə verirdi. [2, səh. 97] Xalça ustaları tərəfindən hər bir bölgənin məişətini, təbiətini, özündə əks etdirən xalçalar, müxtəlif epizodlarda xalqın yaşayışını, tarixini, ədəbiyyatını toxuduqları xalçalarda əks etdirməklə bütövlükdə xalqın mədəniyyətini tərənnüm edirdilər. Azərbaycan xalçaçılığı daim özünün yalnız dekorativ xüsusiyyətlərinə görə deyil, eyni zamanda təkrarsız, möhtəşəm kompozisiya həllinə və müxtəlif ornament elementlərinin yerləşdirilməsinə görə dünya tədqiqatçılarının və səyyahlarının nəzərini cəlb etməklə maraq dairəsində olmuş və xalçalara olan heyranlıqlarını hər zaman öz tədqiqatlarında xüsusi olaraq qeyd etmişlər. Bu səyyahlardan XVI əsrdə Azərbaycanda olmuş ingilis səyyahı Antoni Cenkinson və həmçinin XVII əsrdə Azərbaycana gəlmiş Holland səyahətçisi Yan Streys o dövrdə Azərbaycan xalçalarının son dərəcə ecəzkar gözəlliyə malik olmaları haqqında məlumat vermişlər.

Xüsusən Azərbaycan xalçalarında həm milli ənənəvi, həm də mifoloji xarakterli motivlər, maraqlı süjet xəttinə malik müxtəlif mövzular öz əksini tapdığına görə bəzən bu xalçaları “Yun-Kitab” adlandırırdılar. Həqiqətən də Azərbaycan xalça sənətkarları mədəniyyətimizi, incəsənətimizi, xalqın bir çox xüsusiyyətlərini, adət və ənənələrini, Azərbaycan poeziyasına istinad etməklə istifadə olunmuş süjetli kompozisiyaları özlərinin toxuduqları xalçalarda təsvir etməklə bir növ xalça sənəti vasitəsilə onları əhatə edən həqiqətləri, yenilikləri öz xalçalarında göstərmiş və sanki bütövlükdə o dövr haqqında müasir dövrümüze bir məlumat ötürmüşlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, XX-ci əsr Azərbaycanda xalçaçılıq sahəsinin inkişafında və dünyada tanınmasında tanınmış rəssamların L.Kərimov, K.Əliyev, C.Mücri, A.İsmayılov, E.Mikayılov və başqalarının çox böyük zəhməti olmuşdur. [3, səh. 272] Məhz bu tanınmış rəssamların yaradıcılıq istiqaməti və bədii üslub xüsusiyyətlərinə görə fərqli məhsuldar fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan xalçaçılıq sənətində kompozisiya və süjet baxımından daha mükəmməl, bənzərsiz dekorativ sənət əsərləri yaradılmışdır. Və bu istiqamətdə böyük zəngin ənənələrlə bağlı olan xalça sənəti özünün ornamental kompozisiya quruluşuna malik xalçalarla yanaşı həm də dahi klassik şairlərin portretləri və süjetli

kompozisiyalarla bol olan xalıları ilə Azərbaycan xalçaçılıq sənətində nümunəvi xarakter daşıyır. Əsasən müxtəlif süjetli tematik xalçalar sırasına Şərq poeziyasının dahilərindən Firdovsinin portretinin təsvir olduğu toxunmuş xalçanı, həmçinin Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına həsr olunmuş onun əsərlərindəki müxtəlif epizodları və maraqlı süjet xəttinə malik kompozisiyaları özündə əks etdirən xalçaları xüsusilə qeyd etmək olar. Məhz bu xalçaların böyük əksəriyyətinin yaradılmasında XX-ci əsrin tanınmış və istedadlı xalça rəssamı, dekorativ-tətbiqi sənətinin mahir bilicisi, tədqiqatçı alim Lətif Kərimovun fəal rolu olmuşdur.

Bu xalçalardan özünün orijinal bədii xüsusiyyətlərinə görə Əbdülqasım Firdovsiyə 1934-cü ildə şairin minillik yubileyinə həsr edilmiş xalça yüksək dekorativ-tətbiqi sənət əsəri kimi xüsusi olaraq daha çox diqqəti cəlb edir. [4, səh. 192] Xalçanın tərtibatında əsasən Təbriz məktəbinin ənənələrinə istinad olunmuş və dahi şairin portretinin çox canlı şəkildə təsvir olunması, bədii ifadə vasitələrinin dolğun şəkildə verilməsi və əlavə olaraq kompozisiyanın daha gözəl, zövqlü baxılması üçün müxtəlif ornament elementlərindən xüsusilə də nəbatı naxışlarından istifadə edilməklə süjet cəhətdən çox maraqlı və özünəməxsus dəyərli bədii sənət nümunəsi ərsiyə gəlmişdir. Xalçada dahi şairlərin Nizami, Xəqani, Ənvərinin şeirlərinin yer alması bu dekorativ sənət əsərinin möhtəşəm və orijinal görünməsinə xüsusi rəng qatmışdır. Xalçada rəng, işıq-kölgə, vasitələrinə yeni baxış və bədii ornamental forma hissələrinin özündə birləşdirməsi, kompozisiyanın bütün qanun və qaydalarının, tərtib elementlərinin əsərin əsas ideyasına tabe olması, əsasən xalçanın kompozisiya quruluşuna təsir etməklə yeniliklər gətirmişdir. Bu da eyni zamanda, kompozisiyanın məzmun quruluşunda harmonikliyi və qanunauyğunluğu təmin etmiş, dinamikliyi artırmış, ideya və məzmununun açılmasına kömək etməklə əsəri poetik ruhlu estetik sənət nümunəsi zirvəsinə qaldırmışdır. [6, səh. 82]

Dövrünün tanınmış istedadlı xalça rəssamı Lətif Kərimovun digər əsəri XX əsrin 70-ci illərində yaratmış "Şəbi-hicran" ornamental xalçası Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsimiyə həsr olunmuş portreti olmuşdur. Sənətkar bu əsərində özünün bütün yaradıcı potensialını ortaya qoyaraq İmadəddin Nəsiminin qeyriadi şairlik istedadını, onun poetik şair ruhunu və bədii varlığını əks etdirib yaratmaq üçün o, rəsmi, ornamental və müxtəlif sənət komponentlərini xalçaçılığın fərqli xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdıraraq yeni dekorativ motivlər yaratmışdır. Həmçinin sənətkar dekorativ-ornamental sənətin müxtəlif elementlərindən, üsullarından, vasitələrindən çox bacarıqla və məharətlə istifadə edərək mükəmməl sənət əsəri yaratmış və onun bu əsəri Azərbaycanın ən dəyərli xalça nümunələri sırasına daxil olaraq öz yerini tutmuşdur. [5, səh.152]

Bu illərdə Azərbaycan xalça sənətinin inkişafında rəssam Kamil Əliyevin də yaradıcılığı çox faydalı və səmərəli olmuşdur. O, özünün yaratdığı bəzi əsərlərində Azərbaycan və Şərq poeziyasına olan sevgisini tərənnüm edirdi. Təsədüfə deyil ki, sənətkarın yaradıcılığında Azərbaycan poeziyasına daim müraciət etməsi nəticəsində Azərbaycanın dahi şairləri Nizami Gəncəvi və İmadəddin Nəsimiyə həsr etdiyi portret xalçalarını onun yaradıcılığında yüksək sənətkarlığının göstəricisi olaraq xüsusi qeyd etmək olar. Xalçaların kompozisiya baxımından və xüsusən texniki, bədii xüsusiyyətinə görə çox zövqlü, orijinal formada yaradılması əsasən tərtibatındakı zəngin ornament, rəng çalarlarının bolluğu, kompozisiya bitkinliyi müəllifin bu dahilərin poeziyasına olan heyranlığından və ruhən bağlılığından xəbər verirdi. Ümumiyyətlə Kamil Əliyevin bütün yaradıcı dövründə yaratdığı və ərsəyə gətirdiyi xalçalar öz forma xarakterinə, qeyri adi orijinal kompozisiya quruluşuna, əlvan rəng ornamentlərinin ritmik təkrarlanmasından yaranan füsunkar koloritinə, şux dekorativliyinə, ifadəli obrazlarına görə sənətkarın yaratdığı xalçalarına başqa vüsət, yüksək estetika və bədii ifadəlik, məna dərinliyi, baxımlılıq, forma gözəlliyi verirdi. [5, səh.110] Sənətkarın yaratdığı xalçalarda təsvir olunmuş əsərlərin emosional təsir gücünü daha da möhkəmləndirir, onları dözümlü edir və bədii üslub xüsusiyyətlərinə görə həmin və ona oxşar mövzulu bir çox başqa xalçalardan fərqləndirirdi.

Xalı sənətimizin bu illərdə inkişafına müəyyən qədər təsir göstərən rəssamlardan Cəfər Müciri və Eldar Mikayılov olmuşdur. İstedadlı rəssam Cəfər Müciri xalça texnoloji üsullarının dərin bilicisi və ornamentalist rəssam kimi bu illərdə orijinal xüsusiyyətlər kəsb edən bir neçə xalı yaradır ki, onlardan da biri XVII əsrin görkəmli şairi Saib Təbriziyə həsr etdiyi xalça rəssamın yaradıcılığının şah əsərlərindən biri olmaqla yanaşı həmçinin Azərbaycan xalça sənətində də nümunəvi əsər kimi xüsusi olaraq qeyd edilir.

Eldar Mikayılovun da bu baxımdan XX əsrin 80-90-cı illərində Azərbaycan və Şərq poeziyasına

istinad edərək yaratdığı dahi şair Məhəmməd Füzuliyə həsr etdiyi "Şəbi-hicran" xalçası rəssamın ən önəmli əsərlərindən biri sayılır. [3, səh.148]

Ümumilikdə bu rəssamların yaratdıqları xalçalarda əsas etibarilə klassik Azərbaycan və Şərq poeziyasının bədii surətləri, qədim və orta əsr Azərbaycan ornamental motivlərinin elementləri, üslub və texnoloji xüsusiyyətləri, hər birinin bənzərsiz kompozisiya baxışı xalçalarda özünəxas fərqli tərzdə və mükəmməl şəkildə nümayiş olunaraq öz əksini tapmışdır.

Beləliklə Azərbaycan xalçaçılığının dünyaya tanınmasında və təbliğində dekorativ-tətbiqi sənət ustalarının da danılmaz əməyi olmuş onların müasir yeniliklərdən və novator nailiyyətlərindən faydalanma yolu ilə əldə etdikləri nailiyyətlər bu sənətin yüksək inkişaf mərhələsinə çatmasında böyük rol oynamışdır.

Deməli, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın ənənəvi xalq dekorativ-tətbiqi sənəti xalçaçılıq zəngin inkişaf yolu keçməklə bu yolda hərtərəfli şəkildə Azərbaycan və Şərq poeziyasından bəhrələnmiş, onun ruhunu öz xalçalarında yaşatmış, özünəməxsus şəkildə inkişaf etməklə bu sənət növündə öz aktuallığını daim saxlamışdır. Bu da gələcək perspektivdə Azərbaycan xalça sənətinin inkişafında və böyük tərəqqi əldə etməsində əsas rol oynayan vacib amillərdən biri olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, milli zəminə, özünəməxsusluğa malik görkəmli sənət xadimlərinin təmsil etdiyi xalçaçılıq sənətinin təşəkkülü Azərbaycan təsviri sənətinin və estetik mədəniyyətinin ən önəmli nailiyyətlərindən biri olmuş və bu sənətin gözəçarpan yenilikləri hər zaman bütün dünyada sənətseverlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ağayeva C., Əhmədov İ. İncəsənət. Bəşəriyyətin misilsiz sərvəti. Bakı: Ayna Mətbu Evi, 2004, 96 s.
2. Əfəndi R. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənəti (XI-XVIII yüzilliklər). Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 144 s.
3. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 272 s.
4. Əfəndiyev T. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti. Bakı: 2002, 208s.
5. Əfəndiyev R. Azərbaycan xalq sənəti. Bakı: İşıq, 1984, 182 s.
6. Həsənzadə C., Hacinski E. İncəsənət bəşəriyyətin misilsiz sərvətidir. Bakı: Ayna Mətbuat Evi, 1999, 104 s.
- 7 Kərimov L. Azərbaycan xalçası I cild. Bakı: Leninqrad-1961, 195 s.